

ЕКСПРЕСИВНІ УКРАЇНСЬКІ АНТРОПОНІМИ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті проаналізовано українські оніми в романах українських письменників М. Коцюбинського і Г. Хоткевича та їх німецькомовних перекладах. Досліджено механізми актуалізації експресивних можливостей онімів, виявлено залежність цих можливостей від соціальної ролі денотата, запропоновано стилістичні прийоми, що допомагають розкрити мовленнєвий потенціал ономастичного прошарку лексики. Розглянуто словотвірні моделі експресивного називання українських емоційно-оцінних антропонімів. З'ясовано особливості використання кожним автором пропріальної лексики в канві художнього твору. Простежено способи передачі експресивності засобами німецької мови, яка має у своєму розпорядженні лише декілька суфіксів у літературній мові та в розмовних варіантах. Підтверджено, що у мовотворчості будь-якого письменника відображається об'єктивна дійсність, яка в межах художнього твору набуває певних видозмін залежно від авторської мети. Застосовано метод функціонально-стилістичного аналізу онімів, використаних письменником.

Ключові слова: українська антропонімія, антропонім, експресія, ономастичний словотвір, соціальна конотація.

Natalija Byjak. THE EXPRESSIVE UKRAINIAN ANTHROPONYMS IN THE LITERARY TRANSLATION

The article analyses Ukrainian anthroponymy in the novels of Ukrainian-speaking writers Hnat Chotkevych and Mychajlo Kocjubynskij and their German-language translations. The article studies the Ukrainian traditions of naming of character and ways of their formation. The authors differentiate the official Ukrainian names, diminutives and truncated names and analyses the expressive functions of this versions in the literary works and which they correspond in their translations. The paper also focuses on the main methods of motivation analysis. Based on the semantic meaning, the names are divided into groups with meliorative, pejorative, and neutral meaning. There are clarified the peculiarities of the use of proprietary vocabulary by each author in the literary work. The derivation is defined as a special way of building of proper names. There are studied the ways of expressiveness by the German language, which have only a few suffixes for the world building. The language of any writer reflects the objective reality, which acquires within a work certain changes depending on the author's purpose. Such a peculiar interpretation of reality reveals the individual specifics of each writer. The are used the method of functional-stylistic analysis of the literary names.

Key words: Ukrainian anthroponymy, anthroponym, name-creation, motivation, expressive names, expression, social connotate.

Постановка наукової проблеми. Експресивність як засіб стилістичної своєрідності художнього тексту, на сьогоднішній день є однією з найчастіше досліджуваних мовних категорій у лінгвістичній науці, зокрема в ономастиці. Лінгвістика виступає не тільки як засіб комунікації, але і стає одним із засобом мовленнєвого впливу на читача. Експресивність є невід'ємним елементом художнього тексту і мовленнєвої стратегії автора твору.

Власна назва несе у собі різноманітну міру емоцій і суб'єктивної оцінки. Емоційно-експресивні ознаки онімів передусім виявляються в розмовному, художньому і публіцистичному мовленні. [7, с. 109].

Роль онімів у виразності художнього тексту важко переоцінити. Майстерно дібраний автором пропріум стає ключем до розуміння тексту.

Оскільки проблематика експресивності охоплює широкий спектр, зупинимось лише на декількох ключових моментах, які є метою нашої статті. Ми зосередили нашу увагу на лінгвальних аспектах досягнення експресивності онімів в українських літературних творах та у їх перекладах німецькою мовою. До числа найскладніших при перекладі художньої літератури належить категорія демінутивності. З перекладацької точки зору українські демінутиви створюють значні труднощі для передачі їх засобами німецької мови, оскільки, на відміну від слов'янських мов, вона не має такого розмаїття засобів для вираження значення пестливості. Мова йде не тільки про словотвірну структуру українських онімів, але й про ті явища, де експресивність пропріальної лексики зумовлена кількома факторами.

Актуальність дослідження. Літературна ономастика сьогодні належить до актуальних напрямів лінгвістики, є важливою ланкою теорії тексту та лінгвостилістики. Мовознавці активно розбудовують загальну теорію оніма, розширюють амплітуду ономастичних досліджень, формують літературну антропонімію й топонімію. Зацікавлення лінгвістів власними назвами в структурі художнього тексту зростає з кожним роком, про що свідчить поява численних наукових розвідок. Попри те, що в останні роки проблема способів і засобів передачі експресивних онімів викликає велике зацікавлення і у перекладознавців і у лінгвістів, цей аспект ще недостатньо вивчений, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційно забарвлені оніми, їх структуру та стилістичне навантаження вивчали й українські, і зарубіжні мовознавці. Чимало вагомих досліджень щодо загальних проблем стилістики пропріальної лексики міститься в працях із теорії ономастики таких лінгвістів, як А. Гардінер, Є. Курилович, В. Болотов, В. Никонов, О. Суперанська. Питання ролі поетоніма або ж літературно-художнього оніма в організації художнього тексту порушують Л. Белей, А. Білецький, Л. Колоколова, Г. Лукаш, Ю. Карпенко, В. Михайлов, Є.Отін. В. Ільченко вивчає експресивну пропріальну лексику у публіцистиці. Особливості гіпокористичних онімів та проблема передачі експресивних лексичних одиниць розглядалися в останні десятиліття у працях мовознавців і перекладознавців (І. Корунець, В. Коптілов, З. Воронова, К. Гутшмідт, В. Дебус, Г. Йегер, Р. Кольгайм і Ф. Кольгайм, Г. Кос, В.Зайбіке, В. Фляйшер).

Виклад основного матеріалу. Експресивну, або емоційно-оцінну власну назву, за Словником ономастичної термінології Д.Бучка і Н.Ткачової, становить «будь-яка власна назва яка містить емоційну оцінку об'єкта, виражену семантично і / або формально» [2, с. 84].

Такі емоційно марковані оніми виражають ставлення письменника до героїв, настроїв персонажів і самого автора, передають психологічну атмосферу твору. Сама палітра людських емоцій величезна – і всі ці емоції можуть бути передані за допомогою відповідних власних назв, які автори свідомо використовують у своїх творах. Адже антропоніми найбільш яскраво серед інших класів онімів передають емоційність, динаміку внутрішніх почуттів людини.

На думку Ч. Косиля, «експресивність власних назв може бути обумовлена зовнішнім контекстом, контекстом у вигляді автентичної антропонімійної системи, може врешті міститись у самому імені чи іменуванні» [10, с. 119]. Експресивність, на його думку, може виражатись лексико-морфологічними (словотвірними), лексико-семантичними і лексико-стилістичними засобами.

Найбільш продуктивним, а значить і найбільш уживаним у художній літературі, способом створення експресивно маркованих номінацій є лексико-морфологічний – використання словотвірних елементів і моделей, за якими твориться експресивне найменування. Творення різноманітних варіантів імен у художньому тексті здійснюється на базі тих же способів, що і в загальнонародній мові.

Серед словотвірних засобів особливе місце займають суфікси. Українська мова багата на суфікси суб'єктивної оцінки. Утворені з їх допомогою антропоніми передають різноманітні емоції – відтінки ласкавості, співчуття, фамільярності, ласкавої іронії, поблажливої зневаги, ненависті, тобто всю гаму людських почуттів.

Суфікс **-к-** надзвичайно поширений в загальнонародній мові. В іменах він може виражати здрібнілість і пестливість – **Анничка** (МКТіні); **Гафійка** (МКФМ); **Степанідка, Пилипко** (ГХКД); поблажливої зневаги або фамільярності: **Галька, Ксенька, Савка** (МККоні).

Суфікси **-ик-, -чик -, -усь-, -ц'-, -ен-** виражають лише позитивні емоції – ласкавість, пестливість, здрібнілість: **Василик, Михайлик Ганнуся; Мартуся, Маруся** (ГХКД). Найчастіше таким чином іменують дітей або коханих.

Ще більший ступінь здрібнілості виражають суфікси **-очк, -счк, -оньк-**: **Варварочка** (МКСміх); **Катериночка, Парасочка** (ГХКД); **Палагночка, Юронька** (ГХКД). Вони служать головним чином відображенням глибоких почуттів. Такі суфіксальні варіанти нерідко вживаються при звертанні: **Танасісчку, Штефаночку, Юрочку** (ГХКД);

У неофіційному спілкуванні, у мовленні, навіть прізвиська отримують суфікси, що знаходять своє відображення у художній літературі. Письменники іноді вдаються до творення прізвищевих дериватів: **Бідочинетко** (ГХКД). Здрібніло-пестливі варіанти імен можуть бути утворені і без суфіксів, за допомогою лише усічення: **Бодьо, Соня** (МККоні); **Сузя, Франьо** (МКПод).

Як і в реальній антропонімії, в художніх творах вживаються усічені варіанти імен. Специфічний вид скорочення (на голосний) вживається у гуцульській говірці в творах, що описують життя гуцулів: **Васи, Ники, Юра** (ГХКД); **Іва, Йва, Мико, Олекса** (МКТіні).

Префіксація в українській військовій термінології значно поступається активністю суфіксальному способу творення.

В основі найменувань, утворених лексико-семантичним способом, лежать апелювати, семантика яких передає, відповідно до рис характеру їх носіїв, позитивне чи негативне ставлення до персонажів. Відбувається асоціативно-образне переосмислення значень, основна роль належить метафорі як найпростішому за композицією, а тому безпомилково сприйнятному прийому переосмислення і посилення образного сигналу. Образна метафора виконує роль засобу, який створює чітку уяву про означувану особу виступає мотивом емоційної оцінки. Серед антропонімів роль такої метафори, зокрема, виконують прізвиська: **Корова, Оселедець** (МКПод); **Півтора Лиха** (МКФМ). Важливими антропонімами, що містять емоційну оцінку, є промовисті прізвища: **Волик, Підпара** (МКФМ).

Лексико-стилістичні засоби виражають експресивність через стилістичну маркованість найменувань. У художніх текстах таке експресивне навантаження можуть нести розмовні, діалектні та екзотичні варіанти (застарілі або іншомовні) – **Анастазія; Андзя, Ілак, Штефан** (ГХКД), **Йванко** (МКТіні).

Оскільки в сучасній семасіології розрізняють три види мотивованості слова: семантичну, морфологічну і фонетичну, то необхідно згадати і звукову форму імен, яка також містить внутрішню експресивність: **Єлька-Оленка; пан Валер'ян; юначе-бурлаче**. В антропонімах, вжитих у творах М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» та Г. Хоткевича «Камінна душа», відображено фонетичні риси гуцульської говірки Задуреки, Марусек (ГХКД).

Письменник, що прагне об'єктивно відобразити реальну дійсність, використовує розмовні варіанти імен, тобто ті їх форми, які найчастіше вживаються у мовленні. Такий спосіб називання персонажів виражає ставлення до них інших героїв твору – любов, фамільярність, легку іронію, сарказм тощо. Завдання перекладача полягає в тому, щоб засобами німецької мови передати читачеві «неофіційність» таких іменувань, усі конотації, які вони виражають.

Перекладачі прагнуть зберегти автентичну форму варіанта особового імені, транскрибуючи її: **Оришка – Oryschka, Параска – Paraska, Палажка – Palashka** (ГХКД). Читач перекладу, не обізнаний зі специфікою українського словотвору, не зможе відчутти неофіційність найменування. Однак здебільшого перекладачі залишають у тексті один із кількох варіантів іменувань, щоб не заплутувати читача: **Коля, Колька – Kolja, Люба, Любка – Ljubka**.

Особливість карпатської антропонімії – усічення імен при звертанні, що знайшло своє відображення у повістях М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» та Г. Хоткевича «Камінна душа» – **Васи, Йва, Мику, Ники** (ГХКД); **Іва, Йва, Мико** (МКТ). Указані усічені оніми

передаються в перекладі по-різному, інколи повним іменем – **Iwan, Wassyl**, інколи зберігається усічення – **Iwa, Myko**, а подекуди ім'я-звертання взагалі відсутнє.

Найскладнішою проблемою для перекладача є передача здрібніло-пестливих та розмовно-усічених варіантів імен. Вони виконують у тексті художнього твору не стільки ідентифікаційно-диференційну, як ряд стилістичних функцій, насамперед експресивну та характеристичну, та є одним із засобів досягнення авторського задуму у вираженні супровідної емоційно-оцінної семантики. Сам спосіб називання додатково характеризує і персонажа, і того, хто називає героя. Крім того, такі найменування виконують і соціологічну функцію. Вони вказують на вік персонажа, його соціальне становище у середовищі, описаному у творі. Вживання автором оригіналу суфіксів, притаманних певним діалектам та говіркам, допомагає локалізувати місце дії твору.

Труднощі передачі демінутивів у художніх перекладах спричинені відмінностями української та німецької мов на різних рівнях їх структури, передусім на словотвірному. Українська, як і інші слов'янські мови, особливо багата на способи і засоби деривації, що зумовлює появу різноманітних варіантів імен як у побуті, так і в художній літературі. Різноманітні суфікси надають імені особливого забарвлення. Вони передають любов, пестливість, ненависть, іронію тощо. Очевидно, така різноманітність іменувань та їх специфіка, що притаманна українській мові, породжує певні труднощі для перекладача українського художнього твору німецькою мовою. При передачі неможливо домогтися їх повної адекватності. Передача демінутива лише за допомогою транскрипції веде до втрати ним емоційно-оцінного забарвлення. Німецький читач, який не знає мови оригіналу і особливостей її дериваційної системи, не зможе розрізнити суфіксів зі значенням пестливості чи пейоративності. Кожен перекладач розв'язує цю проблему по-своєму.

Якщо носієм гіпокористичного імені виступає епізодичний персонаж твору, що іменується лише цим одним варіантом, то перекладачі використовують переважно практичну транскрипцію: **Андрійко – Andrijko** **Василик – Wassylyk** (МКФМ). Транскрибуються й демінутивні найменування головних персонажів, якщо автор жодного разу не вживає у творі повного імені героя: **Гафійка – Hafijka** (МКФМ); **Маруся – Marussja** (ГХКД).

При такому способі передачі зберігається лише диференційна функція власних назв. А от свою експресивну функцію, закладену в канву твору, імена втрачають. Змінюється частково і локалізаційна функція імен. Так, у перекладі повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» демінутиви **Марічка, Анничка** тепер визначають місце дії твору досить загально – Україна, хоча український читач зразу відчуває в цих іменах карпатський, гуцульський колорит. Стає недоступною для розуміння читача німецького перекладу і вказівка на недорослість героя твору. Звичайно, деяку інформацію читач перекладу може почерпнути з контексту твору, хоча більша частина такої інформації закладена автором саме в імені: **Андрійко – Andrijko** (МКФМ).

Ряд демінутивів перекладачі передають офіційним іменем, вважаючи, що ласкавість та пестливість, виражена у таких варіантах іменувань, все одно залишається незрозумілою німецькому читачеві: **Андрійко – Andrij**, **Катеринка – Katherina**, **Оленочка – Olena**, **Парасочка – Paraska** (ГХКД). Відбувається це тоді, коли персонаж твору має декілька найменувань, серед яких і повне ім'я. Щоб не заплутувати читачів перекладу, з великої кількості невідомих їм іменувань перекладач обирає одне. Здебільшого він залишає повне офіційне ім'я. Від такого вибору втрачається емоційність та експресивність.

Отже, важливим при передачі гіпокористичних форм імені у перекладі художнього твору є встановлення того, наскільки експресивна функція цього варіанта імені є істотною. Якщо експресивне навантаження певного варіанта імені, на думку перекладача, є достатньо важливим, то він намагається донести його до читачів перекладу різними засобами, «компенсуючи» читацьке нерозуміння експресивності, що криється в імені.

Нерідко словоформи із відтінком ласкавості передаються словосполученнями, утвореними з повного імені та неантропонічних засобів, які допомагають наголосити на експресивності відповідного варіанта. До імені додають супровідне слово, яке передає пестливість, ласку:

прикметник: Катериночка – *Katherina, herzliebste Katherina*, Парасочко – *gute Paraska*, Танасієчку – *Tabassij, bester* (ГХКД); субстантивованій іменник: Андрійку – *mein Bester, Andrij* (МКФМ); Дмитрику – *Dmytro, Liebster*; Дмитрик – *Besser Dmytro* (ГХКД) або іменник на означення статі, родинних стосунків: Іванко – *Iwanko, Brüderchen*; Малася – *liebes Weib, Malanka* (МКФМ); Палагночка, душка – *Palahna meine Seele* (НМКТ).

Використання епітетів біля імені, замість пестливого суфіксального варіанта, є стилістично виправданим і не спотворює антропонім. Нерідко й самі письменники в оригіналі додають до таких варіантних найменувань апелятиви *милий, любчик, серце* тощо або прикметники, часто у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння. Тоді перекладаються усі супровідні слова, що виражають пестливість, а імена набувають повної або усталеної розмовної форми: свого Дмитрика – *Ihren geliebten Dmytro* (ГХКД); серце Іванку – *Iwan, Herzliebster* (НМКТ).

В окремих випадках, щоб уникнути вживання суфіксально-демінутивних варіантів імені, перекладачі пропускають їх зовсім, використовуючи відповідні замітники: душко Марічко – *meine Seele* (НМКТ); *mein Herz* (ГМКТ); Міцька солодка – *meine Süße* (ГХКД).

Для передачі пестливості в німецькій антропонімії використовуються зменшувальні суфікси *-chen, i -lein*. Спробу використати їх при передачі українських демінутивних варіантів спостерігаємо у перекладах Й. Грубера повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: Палагночко, душко – *Palagnachen, mein Herz; серце Іванку – Iwanchen, mein Teuer; Юрчику – Jurachen* (ГМКТ). Можливо, німецькомовний читач сприйме і зрозуміє таке утворення-“гібрид” (термін Г. Йегера), але при цьому з твору щезає національний колорит, який, наприклад, відчувається у перекладі А. Горбач: любчику Іванку – *Iwanko, Liebster*; Палагночко, душко – *Palahnotschka, Liebchen, Юрчику – Jura, Liebchen* (НМКТ).

У побутовому мовленні суфікси пестливості трапляються й у структурі прізвищ, які набувають певного стилістичного забарвлення. Прізвища з указаними формантами не завжди виражають позитивне ставлення до їх носіїв. У повісті Г. Хоткевича «Камінна душа» опришки називають одного з побратимів, кремезного парубка з неміряною силою та неприборканим характером *Бідочинєтко*. У перекладі така «ласкавість» зникає. Перекладач передає його нейтрально, за допомогою практичної транскрипції – *Bidotschuk* (ГХКД).

Загалом перекладачі по-різному підходять до розв’язання проблеми передачі зменшувально-пестливих варіантів імен, використовуючи всі можливі антропонімії та неантропонімії засоби, щоб зберегти особливості онімного простору оригіналу.

В окремих випадках перекладачі обмежуються особовими займенниками або нейтральними апелятивами типу *дівчина, жінка, чоловік*. Особливо чітко це виявляється при передачі вокатива.

Висновки та перспективи використання результатів. Проведений аналіз експресивної пропріальної лексики засвідчив, що всі засоби вираження тісно пов’язані між собою і часто переплітаються. Семантичне переосмислення може поєднуватися зі словотвірними способами утворення експресивного забарвлення. Контекст також може змінювати знак оцінки емоційно-оцінного найменування, нейтралізувати оцінність тощо. Перспективи подібних досліджень вбачаємо у подальшому студіюванні способів перекладу експресивних найменувань в інших авторів, що дасть змогу краще зрозуміти й осмислити їхню творчість.

Перелік скорочень:

ГХКД — Г. Хоткевич «Камінна душа»

МКФМ — М. Коцюбинський «Fata Morgana»

МКТіні — М. Коцюбинський «Тіні забутих предків»

МККоні — М. Коцюбинський «Коні не винні»

МКПод — М. Коцюбинський «Подарунок на іменини»

МКСміх — М. Коцюбинський «Сміх»

НМКТ — М. Коцюбинський «Тіні забутих предків» (у перекладі А.-Г. Горбач)

ГМКТ — М. Коцюбинський «Тіні забутих предків» (у перекладі Й. Грубера)

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
2. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1969. 481 с.
3. Коцюбинський М. Твори / переклад І. Грубера. Дніпропетровськ : Січ, 2001. 293 с.
4. Коцюбинський, М. Тині забутих предків [текст]: [повість, оповідання]. Харків : Фоліо, 2017. 176 с.
5. Торчинський М. М. Емоційно-експресивні ознаки власних назв. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 5. С. 103-110.
6. Хоткевич Г. М. Камінна душа: повісті / післям. Н. М. Шумило; комент. Н. М. Шумило та Г. І. Павленко. Харків : Фоліо, 2013. 634 с.
7. Chotkevych H. Räubersommer: Roman [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Göttingen : Sachse und Pohl Verlag, 1968. 351 S.
8. Kocjubynskij M. Fata Morgana und andere Erzählungen [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Zürich : Sachse u. Pohl, 1962. 108 S.
9. Kocjubynskij M. Schatten vergessener Ahnen. Eine Hirtennovelle aus den Karpaten. Erzählungen [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Göttingen : Sachse u. Pohl, 1966. 108 S.
10. Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. 181S.

REFERENCES

1. Buchko D. H. Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii. Kharkiv: Ranok-NT, 2012. 256 s.
2. Kotsiubynskiy M. Vybrani tvory. Kyiv : Dnipro, 1969. 481 s.
3. Kotsiubynskiy M. Tvory / pereklad I.Hrubera. Dnipropetrovsk : Sich, 2001. 293 s.
4. Kotsiubynskiy, M. Tini zabutykh predkiv [tekst]: [povist, opovidannia. Kharkiv : Folio, 2017. 176 s.
5. Torchynskiy M. M. Emotsiino-ekspresyvni oznaky vlasnykh nazv. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 2010. Vyp. 5. S. 103-110.
6. Khotkevych H. M. Kaminna dusha: povisti / pisliamova N. M. Shumylo; koment. N. M. Shumylo ta H. I. Pavlenko. Kharkiv : Folio, 2013. 634 c.
7. Chotkevych H. Räubersommer: Roman [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Göttingen : Sachse und Pohl Verlag, 1968. 351 S.
8. Kocjubynskij M. Fata Morgana und andere Erzählungen [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Zürich : Sachse u. Pohl, 1962. 108 S.
9. Kocjubynskij M. Schatten vergessener Ahnen. Eine Hirtennovelle aus den Karpaten. Erzählungen [aus dem Ukrain. von Anna-Halja Horbatsch]. Göttingen : Sachse u. Pohl, 1966. 108 S.
10. Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. 181S.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2019 р.